

CARACTERIZAREA PSIHOCOMPORTAMENTALĂ A COPIILOR DOTAȚI DIN CICLUL PRIMAR

Ludmila DARII, Elena OZEROVA

Catedra Științe ale Educației

L'article met en évidence les problèmes de comportement et les caractéristiques psychologiques des enfants doués à l'âge scolaire primaire. Les auteurs ont tenté d'identifier un ensemble de caractéristiques psychologiques et de comportement chez les enfants doués à l'âge scolaire primaire qui permettront aux formateurs et aux parents d'en tenir compte dans le processus d'éducation.

Identificarea, inventarierea și clasificarea caracteristicilor psihocomportamentale ale indivizilor dotați și talentați, precum și schițarea unor portrete psihologice corespunzătoare diferitelor etape de vârstă cronologică au înregistrat o frecvență crescândă în literatura de specialitate. Ipotezele lui Terman formulate către sfârșitul carierei sale au beneficiat în timp de confirmări teoretice și experimentale și au fost completate cu numeroase alte observații despre trăsăturile psihocomportamentale specifice acestui segment populațional. Lui Terman i se atribuie nejustificat de exclusivist asimilarea excelenței intelectuale cu inteligența generală supramedie, nefăcându-se decât rareori referiri la studiile sale de mai târziu, elaborate după câteva decenii de cercetate intensivă în care susținea importanța factorilor de personalitate, în primul rând a motivației, și în care afirma că *abilitatea intelectuală înaltă este în primul rând o chestiune de grad, de profunzime și mai puțin de gen și că individul înalt abilitat este mai sensibil, mai receptiv și are trebuințe cognitive și socio-afective specifice și mai intense decât individul obișnuit*. Ultimele sale studii au reprezentat un important cadru de referință pentru toți autorii de mai târziu, atunci când au abordat problema profilurilor psihocomportamentale. Literatura contemporană consemnează numeroase contribuții asupra acestui aspect, majoritatea constituind rezultatele cercetărilor aplicative [7].

În continuare am selectat trei studii de sinteză (A, B, C) care prezintă principalele concluzii ale investigațiilor efectuate la această temă în ultimii cincisprezece ani. Selecția a urmărit să ofere modalități diferite de creionare a profilurilor psihocomportamentale și, în același timp, să reliefeze următoarele realități cu importante implicații pedagogice cum ar fi:

- 1) corelația dintre caracteristicile cognitive și afective;
- 2) interdependența dintre caracteristicile psihocomportamentale, pe de o parte, și trebuințele cognitive și afective, pe de altă parte;
- 3) necesitatea unei asistențe psihopedagogice speciale, obiectualizată în principal în trasee curriculare diferențiate și individualizate.

Încercând să valorificăm concluziile studiilor selectate în limita inventarierii trăsăturilor general-reprezentative și desprinderii unor sugestii de intervenție educațională practică, am sistematizat principalele idei în jurul indicatorilor: *trăsături psihocomportamentale și intervenții curriculare*. Aceștia sunt urmăriți în paralel în scopul sublinierii interdeterminării lor. Alegerea primelor trei lucrări este motivată, în plus, de două considerente care facilitează relevanța analizei comparative:

- 1) *studiile vizate abordează problema caracteristicilor psihocomportamentale ale populației școlare de vârstă cronologică comparabilă cu cea la care face referire ancheta noastră;*
- 2) *studiile sunt elaborate din perspective diferite:*
  - a) *sintetizarea caracteristicilor de mare generalitate;*
  - b) *studiile se axează pe „nevoile” specifice;*
  - c) *sunt mai apropiate de practica școlară și formulează recomandări metodice.*

Această varietate ne-a permis să distingem cât mai multe stiluri de interpretare a profilurilor și să le comparăm cu cele întâlnite în răspunsurile primite de la eșantionul nostru de profesori.

A) Analizând constatările unui mare număr de cercetători din zone cultural etnice diferite, constatări efectuate asupra caracteristicilor dotării înalte manifestate în copilărie a consemnat convergențele maxime de opinii asupra caracteristicilor definiției (tab.1) [7]:

Tabelul 1

Domeniul cognitiv	a) inteligență superioară medie b) capacitate înaltă de concentrare c) perseverență d) calități de comunicare cum ar fi precizia și expresivitatea
Domeniul afectiv-atiudinal	a) senzitivitatea generală mărită b) optimismul c) calitățile charismatice d) receptivitatea față de percepțiile morale

Condițiile depistate cel mai frecvent în mediul educațional familial al copiilor caracterizați prin aceste trăsături sunt următoarele:

- susținerea moral-afectivă a copiilor de către părinți;
- dezvoltarea într-un mediu format preponderent din adulți;
- influența semnificativă a unor persoane eminente sau capabile de performanță profesională sau intelectuală;
- încurajarea eforturilor copiilor de către profesori.

B) Într-un studiu de sinteză centrat pe specificul predării în școală pentru copilul excepțional dotat intelectual, deci, cu referire la segmentul aptitudinal extrem superior, a detașat trei modalități psihocomportamentale specifice [7]:

1. *Sentimentul de a fi diferit de colegii de vârstă*, prin ideile emise într-un domeniu oarecare, prin interese dezvoltate mai profund, mai variat, mai nuanțat etc.

2. *Promovarea înaltei senzitivități*. Sesizând un pericol specific numai al acestei populații școlare, pericol care ar justifica prin el însuși dreptul la asistență psihopedagogică specială din partea societății, autorul afirmă: "Copiii supradotați au probleme de supraviețuire în plus, tocmai pentru că sunt excepționali". Autorul comenta în acest sens cazul unui băiețel de șase ani, cu o insomnie gravă cauzată de conștientizarea trăită la cote de emoționalitate exagerată a fenomenului foamei din lumea a treia și a faptului că, personal, nu poate interveni cu nimic. Oprindu-ne la această caracteristică, ne permitem să avansăm propria noastră ipoteză explicativă, formulată în urma observațiilor prilejuite de analiza unor cazuri asemănătoare. Problemele acestor copii pot fi intelectuale, sociale sau emoționale, la fel ca la toți ceilalți copii de vârstă comparabilă, dar la ei se manifestă mai profund, mai persistent, mai dramatic. Devansarea nivelurilor mentale de vârstă, intelectualitatea prematură nu sunt însoțite de aceeași precocitate emoțională și fiziologică. Decalajul se exprimă uneori în forme ce facilitează sănătatea psihică și fizică. Unul din cazurile tipice, în care intelectualitatea prematură nu este susținută de emoționalitatea adultă, l-am întâlnit la un alt copil, de aceeași vârstă cronologică, aflat de mai multe zile în stare de agitație însoțită de febră, cauzată de spectrul despărțirii neașteptate de prietena sa adultă, chemată să ocupe o slujbă în străinătate. Starea de agitație acută a intervenit după ce e elaborat mai multe variante de planuri minuțioase, destul de realiste, care să-i permită să-și însoțească prietena, să-și asigure în același timp existența apelând la serviciile legate de asistența socială, planuri care i-au fost respinse brutal de către părinți. Analizate și evaluate sub aspectul concepției, al strategiei corelării lor în scenarii plauzibile și al metodologiei de documentare-informare (cu privire la formalitățile de plecare legală din țară și de internare pe o perioadă limitată de timp într-o instituție de ocrotire a minorilor din țara respectivă sau cu privire la obținerea fondului financiar necesar călătoriei și cheltuielilor de instalare etc.), precum și din perspectiva tehnicilor de elaborare a unor veritabile inventare de probleme manageriale și chiar de redactare a cererilor și corespondenței necesare, planurile respective sunt probe certe ale inteligenței, creativității, motivației, curajului și încrederii în sine, colaborate într-o sinteză care exprimă precocitatea intelectuală. Imposibilitatea suportului de maturitate emoțională, care se construiește în timp și pe cale preponderent experiențială, l-a plasat pe nefericitul supradotat la limita toleranței eșecului, prin neputința afectivă a acceptării teoretice a acestuia ca o variabilă cu probabilitate în viața reală. Lipsa de tact psihopedagogic din partea părinților a acutizat mica întâmplare personală până la cotele de amenințare a resurselor fiziologice [3].

3. *Aptitudinea excepțională pentru învățare*, în general. Ritmul rapid de învățare școlară și socială face copilul înalt abilitat intelectual un candidat sigur la experiența pluriformă a plictiselii, care conduce în esență la o subevoluție față de posibilitățile personale, dacă nu sunt oferți stimuli cognitivi și afectivi compensatori.

Subliniem că *substimularea se manifestă nu numai prin frustrarea de la un registru experiențial variat în conținut, ci și prin neantrenarea nivelurilor mai adânci de înțelegere și simțire.*

Sugestiile pentru proiectarea unei „curricula în acțiune” în mediile educaționale [1], formele și nonformele gravitează în jurul următoarelor practici:

- observarea sistematică a modului/ stilului de învățare al copilului;
- crearea unui mediu adecvat învățării în ritmul și stilul personal al copilului;
- încurajarea formulării de întrebări și autoînterogări;
- autoorganizarea subiectului de învățat după o schemă personală;
- autoplanificarea și autodozarea studiului;
- autoevaluarea rezultatelor obținute;
- antrenarea în soluționarea unor probleme reale de viață.

C) Analizând o vastă literatură axată pe evoluția psihocomportamentală a indivizilor cu aptitudini intelectuale înalte, am sintetizat următoarele seturi de trăsături dominante prin frecvența și intensitatea manifestării (tab.2) [4]:

Tabelul 2

Cognitive	<ul style="list-style-type: none"> a) aptitudini în utilizarea sistemelor de simboluri b) putere de concentrare c) memorie superior dezvoltată d) curiozitate e) preferință pentru activitatea independentă f) interese academice multiple g) capacitatea de a elabora idei originale
Afective și caracteriale	<ul style="list-style-type: none"> a) simțul dreptății b) altruism c) urmărirea unor idealuri d) simțul umorului e) emotivitate f) preocuparea de procesele pentru fenomenul morții g) perfecționism h) niveluri înalte și angajare personală puternice i) sensibilitate artistică

Referitor la aceste caracteristici, vom propune unele recomandări instrucționale:

- individualizarea programului de lectură prin diagnosticarea nivelului de lectură și prin recomandarea materialului corespunzător;
- formarea unui grup omogen de elevi pentru discuții și comentarii pe baza materialelor critice;
- dezvoltarea spiritului critic față de text;
- accent pe construirea vocabularului;
- accent pe înțelegerea metodelor de investigație științifică;
- accent pe proiectele de muncă independentă;
- încredințarea unor sarcini ce necesită timp.

Literatura de specialitate actuală denotă un interes deosebit pentru categoriile de copii, tineri și adulți supramediu dotați, aflați în dificultate din motive socioculturale, economice, de mediul de apartenență, din cauza prejudecăților de sex-rol, cu deficiențe de învățare, senzoriomotorii, organice, emoționale etc. Principalele criterii de declarare a categoriilor speciale sunt:

- statutul social-economic (SSE) coborât;
- alteritatea culturală;
- infirmitatea fizico-motorică; handicapul senzorial;
- incapacități în activitatea de învățare;
- dificultăți emoționale și de afectivitate în general;
- sexul feminin;
- subrealizarea școlară.

Deși „handicapurile” acestei populații sunt sistematic cercetate, demonstrate și larg recunoscute printre *specia, programele de asistență socială*, aproape toate țările lumii continuă să le ignore sau să le trateze într-o măsură infimă, comparativ cu atenția acordată handicapurilor persoanelor fără abilități performante. Condițiile dezavantajate de viață (constelația handicapurilor sociale, deteriorări neurologice, dezabilitate fizică) corelate cu anumite variabile de personalitate, împiedică nu numai atingerea cotelor maxime personale în școală și în cariera profesională, ci chiar obținerea unor succese comparabile cu cele ale colegilor cu aptitudini medii sau submedii. În gama acestei categorii speciale, cazurile de comportament social deviat, suicidar și depresiile nervoase înregistrează rate mari de frecvență și forme dramatice de manifestare [6].

Actualul nivel de cunoaștere a trăsăturilor psihocomportamentale tipice pentru fiecare subcategorie specială permite formularea de strategii educaționale compensatorii.

Principalele variabile luate în calcul pentru determinarea categoriilor speciale de elevi sunt:

- 1) apartenența la un grup minoritar rasial / etic;
- 2) apartenența la familii cu venituri materiale mici;
- 3) apartenența la familii cu un singur părinte;
- 4) mama fără educație, cel puțin de nivel liceal;
- 5) copiii neglijați de familie.

Acești copii sunt predispuși la riscuri multiple: riscul subrealizării școlare la toate vârstele, al izolării și școlarizării dificile, riscul ce decurge din decalajul dintre dezvoltarea cognitivă și cea afectivă, riscul folosirii aptitudinilor ca reacție de apărare contra angoaselor arhaice psihopatice, riscul decompensării narcisiste sub forma sindroamelor depresive, riscul inhibiției intelectuale etc.

Dificultatea de a întâlni parteneri sau interlocutori pe măsura dezvoltării lor intelectuale și a profunzimii trăirilor afective reprezintă *sursa majoră* de alimentare a sentimentului că propria excepționalitate este o povară prea grea pentru a merita să fie conservată. Afectivitatea lor exigentă și vulnerabilă, emoționalitatea seismică, sensibilitatea formidabilă fac adesea din copilăria și adolescența acestor copii un drum marcat cu numeroase conflicte interioare pentru care educatorii nu sunt întotdeauna informați, conștientizați și pregătiți. Profesorii, prin cursurile inițiale și postuniversitare de pedagogie, sunt orientați să se ocupe de „elevii mijlocii”, de prototipul elevului-standard [2]. De aceea, ei se dezarmează în fața elevilor din segmentele externe ale populației școlare, cei cu dificultăți mentale și cei cu aptitudini intelectuale superioare mediei. În legătură cu ultima categorie de elevi rezultă, din parcurgerea aceluiași studiu, că școala meditează prea rar la tema „talentului ca povară” atât pentru copilul talentat, cât și pentru educatorul acestuia în calitate de suport, antrenor, confident și chiar impresar. *Talentații trebuie învățați să-și poarte povara propriului talent* – este un îndemn adresat tuturor categoriilor de educatori din școli, universități, precum și părinților, fiind o putere față de reversul neaurit al medaliei, față de riscul strivirii prin *neputința asumării excelenței de sine*. Dar, totodată, reflectă subtextual și muștrarea cu rădăcini biblice, dublu ațintită către talentat și promotorul talentelor, în cazul risipirii darului. Prezentăm în continuare câteva dintre cele mai frecvente și mai specifice riscuri la care aptitudinile intelectuale înalte predispon în contexte educaționale și microsociale neadecvate.

Dezarmoniile dezvoltării psihice [5]

1. „Desincronia” este terenul propus pentru a descerna decalajul dintre dezvoltarea cognitivă / intelectuală și cea emoțională. Un copil cu acest sindrom înțelege cu ușurință ceea ce colegii lui de vârstă vor înțelege abia peste 3,5 sau 7 ani, dar nu poate suporta, la fel ca și aceștia, nici cele mai banale frustrări și conflicte din viața cotidiană. Evoluția aritmică a vieții cognitive și emoționale îl face mult mai vulnerabil și, contrar așteptărilor, mai dependent de semenii.

2. Nesincronizarea dezvoltării intelectuale și psihomotorii determină inabilitatea gestuală. Competențele motrice ating mai târziu nivelul celor intelectuale, motivând astfel intervalele mari de timp dintre formarea deprinderilor de citit și a celor de scris (o relativă întârziere grafomotrică și alte dificultăți de învățare).

Dificultățile dezvoltării socioemoționale. Dificultăți de socializare

Sub această sintagmă, cercetătorii din cadrul *Laboratorului de explorare funcțională și de cercetare tempeutică în domeniul perturbărilor cognitive și intelectuale* de pe lângă spitalul Salpetriere din Paris prezintă câteva concluzii cu privire la etiologia suferinței copiilor supradotați intelectual. Cercetarea lor diferențiază două categorii de copii performanți ale căror potențialități intelectuale înalte reprezintă [4]:

a) „o consecință aleatoare a genelor parentale”, nefiind precedată de patologii particulare și fără a provoca dificultăți de integrare a personalității, dacă au șansa suportului de identificare cu semenii în anturajul lor sau a întâlnirii unor parteneri la fel de evoluți;

b) „o reacție de apărare împotriva angoaselor arhaice de neantizare, de fărâmițare, de abandon”.

De regulă, copiii din ultima categorie caută să exercite un control exagerat asupra mediului, au stări depresive, manifestă tendința de a interpreta defavorabil, ca persecuție, evenimentele negative trăite. Accentuate, aceste comportamente pot fi semne fie ale organizării personalității de tip psihotic, fie ale dizarmoniilor evolutive grave. Depresiile nervoase, sinuciderile, taxiconomia, delirul paranoic sau paranoid devin modalități evolutive frecvente dacă nu se intervine terapeutic.

Inhibiția intelectuală

Fenomenul este specific unor grupuri de copii cu un IQ foarte ridicat. Pentru aceștia devine „vital” la un moment dat să renunțe la exercițiul inteligenței lor. Ei trebuie să aleagă între suferința de a fi singuri, izolați printre semenii și suferința de a neutraliza cauza solitudinii lor, adică înalta abilitate intelectuală. Prin alegerea celei de-a doua variante se evită decompensarea psihotică sau sinuciderea. Uneori inhibiția intelectuală se asociază, ca reacție de apărare, cu dificultățile de socializare. Specialiștii diferențiază două tipuri clasice de inhibiție intelectuală:

- pierderea definitivă a potențialului intelectual sau, cel puțin, a aptitudinilor intelectuale înalte („lumina care se stinge”);
- pierderea momentană a capacității intelectuale performante cu posibilitatea recuperării („scăderea tensiunii”).

Inhibiția intelectuală se poate vindeca prin intervenție educațională. Această constatare angajează responsabilitatea educatorilor pentru studierea fenomenului în vederea prevenirii cronicizării lui. În prima fază se manifestă ca „intelectualizare rece și distantă” care frânează „alunecarea în angoasa necontrolată” [6].

Dacă această strategie de apărare nu este eficientă, se avansează o altă mai radicală: refuzul utilizării potențialului intelectual. În termenii psihoanalizei, supra-eul generează prin „interdicție” o limitare funcțională a potențialității intelectuale înalte. Asimilarea și prelucrarea cunoștințelor dobândesc în acest proces semnificația realizării dorințelor edipiene de rivalitate și satisfacție libidinală.

Copilul renunță pentru moment la manifestarea și exersarea înaltelor sale aptitudini, dar acestea, ca orice potențial neutilizat sau talent latent, amorfesc, paralizază și, cu timpul, se pierd. Într-un mediu sportiv, empatic, cu posibilitatea intervenției psihoterapeutice, se poate determina însă reinvestirea și reutilizarea abilităților intelectuale. Cheia de boltă a unui astfel de mediu trebuie să fie adaptarea acestor copii speciali. Cromatică vieții lor este contrastantă: a se adapta sau a se exclude.

Perfecționismul

Deși s-a constatat că tendințele spre perfecționism sau, altfel spus, spre autoimpunerea unor standarde de reușită foarte înalte reprezintă o realitate cu incidență semnificativă la acești copii, cercetarea subiectului este extrem de sporadică. Mai mult, persistă o dilemă între a considera

perfecționismul, chiar în cazul excelenței intelectuale, ca un sindrom neurotic, ca trăsătură negativă de accentuare a depresiilor și a altor perturbări, și al complexului etiologic de determinare a succesului încrederii în propriile puteri, eficacității, energiei și optimismului.

Studiile de caz au confirmat că autoexigența mărită a condus la dezvoltarea competențelor personale și la dobândirea unor noi modalități, superioare, de relaționare cu mediul intern și extern. Atitudinea hiperexigentă față de sine are o incidență mare doar la copiii talentați. Într-un studiu efectuat cu aportul părinților s-a constatat o diferență semnificativă între cotele de autoexigență a copiilor talentați față de cei obișnuiți. În contextul intervenției educaționale, se ridică problema: *tendințele către perfecționism trebuie încurajate sau frânate?* Pentru unii copii, autoexigența mărită și orientarea către succes sunt o sursă de energizare pozitivă, de optimism și de adaptare superioară. Ei sunt capabili să tolereze eșecul și să trăiască o reală plăcere doar pentru că încearcă să rezolve o problemă foarte dificilă. Pentru alții, cu nivel intelectual comparabil, tendințele către perfecționism se asociază sau chiar determină inhibiția, frica de a ataca probleme mai complexe, cu un grad de dificultate mărit și, deci, cu mare probabilitate de insucces în finalizarea, evitarea experimentării noului și rușinea de greșeală și eșec. Grija excesivă, uneori obsesivă pentru perfecțiune poate împiedica realizările finale prin evitarea realizărilor parțiale mai modeste [5]. În general, în ultimele situații, perfecționismul

nu este dublat de perseverență, ca o calitate a voinței caracterizată prin eforturi continue și rezistență la obstacole. Credem că, de la caz la caz, prin analiza multidimensională a comportamentului copilului se poate schița cea mai adecvată strategie față de atitudinea de hiperexigență.

Referințe:

1. Bontaș Ioan. Pedagogie. - București, 1996.
2. Mișel Gili. Elev bun și elev slab. - București, 1976.
3. Nicola Ioan. Tratat de pedagogie școlară. - București, 1996.
4. Pavelcu Vasile. - Psihologie pedagogică. - București, 1962.
5. Popescu-Neveanu Paul. Curs de psihologie generală. - București, 1977.
6. Popescu V. Succesul și insuccesul școlar – precizări terminologice, nr.12. - București, 1991.
7. Terman Lewis. Studiul inteligenței ca factor ereditar. - Boston, 1941.

Prezentat la 20.05.2010